

ban, mint önálló cikket adja közre. A szakirodalomban ismert az az álláspont, amely ezt az egyenetlen szerkesztői magatartást tartja a *Magyar Gyermekbarát* megszűnési okának.¹⁸

Ehhez vizsgáljuk meg röviden az 1844-es év 1. félévének számait. Ez tehát a legutolsó évnék az első félévé. A cikkek a következőképpen alakulnak: Az első négy, januári számban felváltva található természettudományi, erkölcsi és történelmi tárgyú cikkeket. Az ötödik szám (I. 30.) azonban csak egy cikket tartalmaz, „A perzsák története” címmel. Az ezt követő két szám (II. 6., 13.) megint sokféle témájú. A február 20-i szám egyetlen egy cikket tartalmaz, címe: „Nemes és polgár”. A következő négy szám (II. 27., III. 5., 12., 19.) megint többféle cikket tartalmaz, azonban itt a választék és a szóródás már nem olyan sokszínű. A március 26-i és az április 2-i cikkek kiemelkednek a többi közül, mert a 26-i öt cikke közül négy erkölcsi és egy történelmi tárgyú, a 2-i négy cikke közül egy történelmi és három erkölcsi tárgyú. A következő szám (IV. 9.) két történelmi és egy erkölcsi témakörű cikket tartalmaz, majd az április 16-i három erkölcsi, egy vallásos és egy természettudományi cikket közöl. Az ezeket követő nyolc utolsó számban megint nem olyan változatosak a cikkek, és ezekben a számokban egyenként már csak két-három cikk található. A nyolc szám összesen tíz erkölcsi, hét történelmi, négy természettudományi cikket tartalmaz, valamint egy mesét. Ezekon kívül majdnem mindegyik szám közölt rejtvényt, bölcs mondásokat vagy gondolatokat.

Tehát az állítás, hogy a lap előfizető-táborának csökkenése, majd később az újság megszűnése az idő múltával egyre inkább hanyatló szerkesztői munka következménye, nem teljesen megalapozott¹⁹. Az erkölcsi témájú olvasmányok általában közvetlen tanító jellegűek, mintegy tanulmányserűek, de ugyanakkor teljesen mindennapi példákön keresztül magyaráznak. Mint már említettük, ezek a cikkek nem pusztán erkölcsiek, hanem keverednek benne a filozófiai és vallási megközelítések is, ezért témájukat tekintve, nem választhatók el a cikkek teljes mértékben egymástól.

A folyóirat elemzésénél mindenképpen ki kell emelni Szilágyi Ferenc munkásságának hagyományteremtő jellegét. Lapja a kor szellemének megfelelően ismeretet terjesztett, nevelt és tanított. Úttörő volt a maga műfajában.

KERESZTY ORSOLYA

Gombos János, a kávéházi könyvkolportőr. „A könyvet nem veszik, hanem eladják”. Ez volt Magyarországon a kiadók „aranyomdata” az 1945 előtti korszakban. Cikkek, tanulmányok egész sora foglalkozott az író kiszolgáltatott helyzetével: nálunk a könyvet megírni nem kifizetődő, kiadni és terjeszteni annál inkább. Elek Artúr felháborodva közli a tényt, hogy a kiadók az előfizetett könyv bolti árának 26%-át engedik át jutalékkul az előfizetést megszerző ügynöknek, míg az író legfeljebb a 10%-át kapja meg.¹ És a rabat (a jutalék) a későbbiekben sem csökkent, inkább nőtt: meghaladta a 30%-ot is, bizonyos esetekben pedig akár 40% is lehetett. Nem is csodálhatjuk, hogy az írók némelyike megpróbálkozott a könyvterjesztői szakmával. Egyebek közt Nagy Lajos is könyvesboltot nyitott. József Attila viszont – egy visszaemlékezés szerint² – a könyvügynöki munkát próbálta ki.

¹⁸ Az álláspontot KRISTÓF György képviseli *Az első magyar ifjúsági folyóirat* című munkájában. = Magyar Paedagógia 1938. 222.

¹⁹ Az álláspontot KRISTÓF György képviseli *i. h.*

¹ ELEK Artúr: *A magyar író és kiadója*. = Nyugat 1913. I. 49.

² TERSÁNSZKY Józsi Jenő: *Nagy árnyakról bizalmasan*. In: *Tersánszky Józsi Jenő válogatott művei*. Bp. 1978. 1130–1135.

A könyvekkel házaló ügynök megszokott figura volt azokban az időkben. Passuth László így ír róluk az önéletrajzában:

„Minden hivatalnak, érdeklődőnek, környéknek megvolt a maga könyvesbácsija, aki legtöbbször hóna alatt, lihegve cipelte az újdonságokat... Egy tömzsi, quasimodós bácsi járt évtizedekig hivatalomba. Szerettem, amikor beavatott mosollyal oda-somfordált, nyáron is, aszott prémgalléros kabátjában, s féloldalt hajolva mondta D. bácsi, hogy kitűnő „jogi” könyveket hozott: ezek alatt ő persze krimiket értett, mi detektívregénynek ismertük.”³

József Attila is egy hasonló ügynököt állított példaként maga elé.

„Gombosnak hívták ezt az embert. Könyvekkel házaló kávéházakban, sőt mulatókban és hivatalokban is. Arra a kényelmességre alapította létfenntartását, ami nehezebben visz be olvasót könyvesboltba, mintha kezébe nyomják az olvasmányt olyan helyen, ahová üdülni, szórakozni jár.”⁴

Gombos valamikor a századforduló után kezdte meg pályáját. Kezdetben talán valamelyik nagyobb cég ügynöke volt – erre nincs adat – később azonban önállósította magát. Mondhatni bolt nélküli könyvesboltos volt. Szini Gyula írja egy levelében Tevan Andornak:

„... Gombos János (könyvkolportőr, lakik: VIII. ker. Víg utca 22. II/21.) általam kérdi, hogy kaphatna-e könyvből száz példányt kávéházakban, hivatalokban stb. való eladásra és mily feltételekkel? Az illető működését már hosszabb idő óta figyelemmel kísértem és úgy látom, hogy különösen kávéházakban ügyesen tudja elhelyezni a könyveket. Vannak könyvei a Légrády Testvérektől, Dick Manótól stb. Egyelőre száz példányt venne át fele árban, vagy nem sokkal többet és siker esetén többet. A Tevan könyvtár egyéb füzeteit is árusítaná...”⁵

Gombosnak, mint általában az ügynököknek, meghatározott területe volt, amelyet rendszeresen bejár, és ahol jól ismerték – és ő is mindenkit ismert. Láthattuk, hogy Passuth is bácsizta a saját ügynökét, ugyanígy Gombost is általában csak mint „Gombos bácsi”-t emlegetik a források. Nyilván a vevőkörével kialakított bensőséges kapcsolat is fontos volt számára az üzlet szempontjából.⁶ A gyér források alapján úgy tűnik, hogy körzete az Andrássy út volt (ő maga, mint láttuk Szini leveléből, a VIII. kerületben lakott, a Rákóczi téri vásárcsarnok mögött). Legtöbbször a Japán kávéház kapcsán említik, amely az Andrássy út 45. alatt volt, de az Oktogon kávéházban is gyakran megfordult, amely éjjel-nappal nyitva tartott, még a takarítás idejére sem zárt be. Tovább haladva a Városliget felé, az Andrássy út és a Szív utca sarkán lévő Fészek kávéház egyik törzsvendége, Tabi László szerint odáig még „Gombos bácsi a fáradszűz könyvtár sem vetődött el.”⁷

Árukészletét nem táskában hordta magával. „Gombos zsonglőri ügyességgel kabátja jobb szárnyának csücskét marokra fogta, és a hónaljáig könyvgarmadát szoritott karja alá. A bal kezében tartotta az ajánlásra szánt műveket, vagy ha a raktár-karja elfáradt, akkor a másikba rakta át a

³ PASSUTH László: *Rézkor*. Bp. 1969. 311.

⁴ TERSÁNSZKY: *i. m.*

⁵ Szini Gyula levele Tevan Andorhoz. In: *Tevan Andor levelesládájából*. Bp. 1988. 311.

⁶ E sorok írója személyesen ismert egy újságárust, aki egy gyárat járt végig mindennap áruival. Megfigyelhető volt, hogy mintegy családtagként szerepelt, akivel – a vásárláson túl – el lehet beszélgetni, s aki egyfajta üdítő színfolt volt a dolgozók számára a hivatali munka során.

⁷ TABI László: *Fiatalkorom története*. In: Uő: *Életem és egyéb ügyeim*. Bp. 1982. 55.

könyvgarmadát.” – írja Tersánszky. Tabi szerint e célból olyan különleges zakót csináltatott magának, amelynek egyik szárnya jóval hosszabb volt a másiknál, s ebben felfogva tárolta volna áruját. Lehet, hogy volt ilyen ruhadarabja, de nem valószínű, hogy bevált volna: egy „karváltás” után furcsán nézhetett volna ki az egyik oldalon hosszabb szárnyú zakó. A fennmaradt fotón sem látszik ez a különleges kabát.

Tersánszky szerint Gombos, „ez a buta alak” nem értett az irodalomhoz:

„ajánlta Dante remekművét, ha arra akadt vevője, és Cronin társadalmi férceit és Frank Heller detektívregényeit. Gorkijt, Herczeg Ferencet, Brecht Háromgarasos regényét és Aquinói Tamás oktatásait. Üzleti elvét nyíltan ajánló eszköznek használta föl, hogy hát: – Ebből sokat adok el kérem! Ezt el kell olvasnia önnek is.”

Üzlete jól mehetett. Egy alkalommal húszezer pengőt loptak el tőle, amelyet a takarékpénztárba vitt, vagy onnan hozott. Persze nem tudhatjuk, hogy mennyi idő alatt sikerült összegyűjtenie ezt az összeget.

Gombos 1937-ben színpadi szerepet is vállalt. Az alakítással nem lehetett nehézsége, mert egy kávéházi könyvárust kellett alakítania. Ez a Belvárosi Színházban előadott „Kezdeté nyolckor, vége tizenegykor” című darabban történt, ahol is „három epizódfigurát nem színészek alakítanak, hanem a három figura eredeti modelljei – a pesti éjszakai élet három jellegzetes alakja” – írja a *Színházi Élet*: egy főpincér, egy rikkancs, és „Gombos bácsi a népszerű éjszakai könyvárus, aki harminc-negyven regénnyel hóna alatt járja végig a pesti kávéházakat”. A cikkíró túloz: legfeljebb 15–20 átlagos méretű könyv férhetett el a hóna alatt...

„Nappal lévén, Gombos bácsi ilyenkor otthon van. Tökéletesen modern, gyönyörűen berendezett lakásuk van Gomboséknak, ami tekintve azt, hogy a családfő a kultúra terjesztéséből él, igazán nagy szó. – Harminc éve csinálom már a mesterségem – meséli a kedves, tömzsi⁸ Gombos bácsi. Először nappal ügynököltem könyvekkel, aztán kitaláltam, hogy az emberek éjszaka nyugodtabbak, hozzáférhetőbbek. Tapasztalatom, hogy az igazán jó könyvet rengetegen veszik, nem igaz, hogy a ponyva az üzlet. Főleg magyar irodalmat árulok, rajongok érte! Én magam is mindent elolvasok, a kávéház foyerjában, ha pihenek egy-egy negyedórát, gyorsan fellapozom a könyvem... – Mi tetszett a legjobban az idén? – „A század asszonya”⁹ – felel azonnal, de sajnos még mindig nem olvastam végig. Mindig megvették közben a példányt – mondja, és talán nem is annyira panaszkodik, mint dicsekszik. Színpadi szereplését nem veszi komolyan. – Dehát mit meg nem tesz az ember a művész uraknak, mikor azok a legjobb vevőim! – sóhajt s az ajtóból utánam szól: – Aztán ha majd kell valami könyv, csak tessék szólni, nálam van hitel!”¹⁰

Tehát őt választotta mintaképül József Attila, amikor elhatározta, hogy megpróbálkozik a könyvügynöki mesterséggel. Hiszen a költő „tudásával, tájékozottságával áldást jelentene a tőle vásárló közönségre! És aztán, ha a soraik közül mégis akadna, aki tőle magától, József Attilától akar írást? Hát akkor közvetlenül szolgálhatja ki, ismerheti meg olvasótáborát...” – emlékezik Tersánszky a költő érveire.

Volt aki támogatta, volt aki ellenezte a tervet. Mint később kiderült, ez utóbbiaknak volt igazuk. Törzskávéházában, a Japánban ketten vásároltak tőle könyvet. Egyik a barátja volt, a másik

⁸ Érdekes módon Passuth D. bácsija is „tömzsi” volt...

⁹ FÖLDI Mihály: *A század asszonya* című regénye 1936. novemberében jelent meg az Athenaeum kiadásában. Ára 4.80 P volt.

¹⁰ Színházi Élet 1937. márc. 21–27. 13. sz. 39.

pedig Kraszner, a kávéház tulajdonosa. „Attila makacsodott, és kudarcát idegen kávéháznak akarta kiköszörülni. Onnan szépszerével kitessékelték. Más változat szerint enyhébb fajta botrány keretében kivezették. Ezzel végződött a nagy költő üzletemberi kiruccanása.”¹¹

BÁLINT GÁBOR

A borítólapok sorsa könyvtárainkban. „Kedves vonása a magyar könyvkötőnek a borítéklapok iránt való ellenszenv. Első, legfontosabb dolga, hogy letépje, összegyűrje, eldobja. Akár művészi kiállítású a boríték, akármilyen szép, az neki mindegy. »Hiszen csak boríték az kérem; nem érdemes azt – a könyvvel együtt bekötöni!«, meg hogy: »hiszen kérem, belül is megvan a cím nyomtatva!«”¹¹

Ezek a szavak kerek kilencven évvel ezelőtt hangzottak el, s tartalmuk többszörösen is fájdalmas. Egyrészt, mert a megjelenést követő évtizedekre is érvényes, másrészt pedig azért, mert a könyveken kívül a hetilapokat és folyóiratokat is sújtották. Tapasztalatunk szerint a könyvkötői gyakorlat ez utóbbiakban, a periodikumok borítékainak az eldobása terén okozott pótolhatatlan veszteségeket. Hiszen a hetilapok és folyóiratok borítékjai nemcsak egyszerűen megismélték a kiadvány címét, hanem azon kívül számtalan olyan információt is tartalmaztak, melyeket azok nem ismételték meg belsejükben.

Az elmúlt években végzett bibliográfusi munka tapasztalataira hivatkozva állítjuk, hogy a könyvtárainkban őrzött periodikumok közel kilencven százalékának sikerült ilyen módon a hozzájuk szervesen hozzátartozó borítólapjait „leválasztani” és megsemmisíteni.

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ennek következtében könyvtáraink valójában véve csonka példányokat, évfolyamokat tudtak csak megőrizni, s így az olvasók csupán hiányos dokumentumokat vehetnek kézbe. Az alábbi, figyelemfelkeltő írásunkban a periodikumoknak erre az elveszett, megsemmisített részeire szeretnénk felhívni a figyelmet – azoknak épségben megmaradt szórványszámoknak a példája nyomán, amelyeket gyűjteményeink esetlegesen megőriztek; és természetesen a lapoknak azon úgynevezett másodlagos közleményei híradásai alapján, amelyek a borítólapok leírásaira, változásaira vonatkoznak.

Kutatói túlbuzgalom lenne e négy oldalas „papírfecnik” siratása? Egyfajta szakmai ártalom, amely felesleges indulattal hiányolja a lapok „teljességét”? – Nem hisszük. Mert igaz ugyan, hogy a borítólap hordozta címeiket a belső címlapok is megisméltik (nemcsak a könyveken hanem az időszaki kiadványokon is), s az sem vitás, hogy e borítólapok egyben védtek a kiadványok belső részét, tehát másodlagos feladatot is elláttak. Ám mindennél fontosabb, hogy olyan ismereteket, adatokat is közöltek, amelyek lényegesek voltak. Tartalomjegyzékeket közöltek, a szerkesztők neveit, a kiadás helyét, címét, a megjelenés időpontját, a füzetek számozását stb. E tekintetben átvették a napilapok fejléceinek a szerepét is, amelynek információi a lap belsejében legtöbbször nem ismétlődtek meg. Továbbá szerkesztői üzeneteket közvetítettek, sokszor hirdetések is (amelyek elemzése például nem érértelen következtetésekre indít); néha még vasúti menetrendeket is, amelyek időnként pótolhatatlan fogódzókát kínálnak. Arról nem is szólva, hogy e borítólapok idővel rajzos formában is utaltak a lapok belső tartalmára, s így esztétikailag is értéket képviselnek. Ha úgy tetszik: az alkalmazott grafika olyan – elveszett – tartományát testesítik meg, amely nélkül csonka művészettörténetünk.

Néhány esetben viszont az irodalomtörténet pótolhatatlan szövegforrásai válnak e lapok. Gondoljunk a *Pesti Divatlap* 1844-es évfolyamára, amelynek borítóin Petőfi Sándor szerkesztői

¹¹ TERSÁNSZKY: *i. m.*

¹ SZEMERE Leóna: *Könyvekről és egyebekről.* = Pesti Napló 1910. jan. 30. 37.